

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО КНИГОВИДАННЯ У СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Ігор Скленар

*доцент кафедри теорії і практики журналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка,
канд. наук із соціальних комунікацій*

Розглянуто систему видавничої справи в незалежній Україні з допомогою статистики та тематичного діапазону видань. Проаналізовано законодавчі, економічні та культурологічні проблеми національного книговидання на сучасному етапі.

Ключові слова: *видавничий ринок, національне книговидання, видання, література, статистика, Книжкова палата України, дослідники видавничої справи, проблема, читацький запит, аудиторія.*

This work analyzes the system of publishing in the independent Ukraine withusing statistical and thematic range of publications. It also presents the legal, economic and cultural problems of national publishing.

Keywords: *publishing market, a national publishing, publishing, literature, statistics, Book Chamber of Ukraine, the publishing researchers, problem, reader requests, the audience.*

Рассмотрена система издательского дела в независимой Украине с помощью статистики и тематического диапазона изданий. Проанализированы законодательные, экономические и культурологические проблемы национального книгоиздания на современном этапе.

Ключевые слова: *издательский рынок, национальное книгоиздание, издание, литература, статистика, Книжная палата Украины, исследователи издательского дела, проблема, читательский запрос, аудитория.*

Незважаючи на «наступ» новітніх медіа, книга залишається важливим засобом плекання людської культури та розвитку людських знань. Уже 23 роки Українська держава переживає складні й суперечливі процеси державотворення, зокрема в культурній сфері, до якої і належить національне книговидання. Це відповідно позначилося на організаційному, тематичному і законодавчому аспектах української друкованої продукції. Основні проблеми національного книговидання на сучасному етапі дозволяють подивитися уважніше

на непрості процеси державотворення з початку української незалежності, пов'язані із становленням громадянського суспільства.

Передусім розглянемо систему видавничої справи в добу незалежності. Сучасна дослідниця І. Копистинська у дисертаційній роботі «Тенденції сучасного вітчизняного книговидання: організаційний, тематичний та рекламно-промоційний аспекти (1991–2003 рр.)» наголошує, що витоки нової системи українського книговидання варто шукати у прийнятому 1992 р. Законі України «Про інформацію», який ліквідував інститут цензури, позбавив ідеологічного впливу і практично зруйнував основи радянської системи ЗМІ, а, отже, — і книговидання [6]. На початку 90-х рр. ХХ ст. у друкарській галузі відбулася справжня революція. На зміну державним видавництвам постали нові приватні видавничі структури. Як відзначає М. Тимошик, один із найавторитетніших авторів у ділянці видавничої справи та редагування, у підручнику «Історія видавничої справи», до здобуття незалежності України діяло 25 державних видавництв, більшість з яких залишалися у підпорядкуванні владних органів [12, с. 456].

Систему видавничої справи варто розглядати у статистичному розрізі. Спочатку — про кількість суб'єктів видавничої справи, поняття про які є одним із ключових у Законі України «Про видавничу справу». Згідно з даними Державного комітету телебачення і радіомовлення України, розміщеними на сайті цієї структури, на 1 жовтня 2013 р. до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 5 482 суб'єкти видавничої справи, з яких 4 321 — юридичні особи, 1 161 — фізичні особи. Окремо звернемо увагу на напрями видавничої справи в незалежній державі: **1 697** суб'єктів видавничої справи займаються лише *видавничою діяльністю*, **676** — *виготовленням* видавничої продукції; **360** — *розповсюдженням* видавничої продукції. Решта суб'єктів видавничої справи поєднують 2—3 види діяльності у видавничій справі, зокрема, **977** суб'єктів видавничої справи займаються *видавничою діяльністю* і *виготовленням* видавничої продукції, **763** — *видавничою діяльністю* і *розповсюдженням* видавничої продукції, **34** — *виготовленням* і *розповсюдженням* видавничої продукції, **975** — *видавничою діяльністю*, *виготовленням* і *розповсюдженням* видавничої продукції.

У регіональному розрізі лідерами щодо суб'єктів видавничої справи є такі області: Харківська (700), Донецька (329), Дніпропетровська (312), Львівська (256), Одеська (176), Київська (161), Автономна Республіка Крим (133), а серед міст першість тримає Київ — 2175 [10].

Однак наведені статистичні дані не повністю відображають об'єктивної картини українського видавничого ринку. Адже немало видавництв, вказують у своїх працях М. Тимошик та інші дослідники видавничої сфери, випускають лише кілька назв на рік, а є й такі, що зареєстровані і не надрукували жодної книжки (тому вони й не подають відповідних відомостей у Книжкову палату України).

Видавництва у незалежній Україні мають різні типології. Згідно з дослідженнями І. Копистинської, за *формою власності* бувають державні, приватні (власність одного громадянина України), колективні (власність колективу, громадської, релігійної організації та ін.), спільні (на базі об'єднання майна різних власників) видавництва; видавництва, засновані на власності юридичних осіб. За *підпорядкованістю* видавництва поділяють на: самостійні; підрозділи різноманітних підприємств, організацій з правами видавничої діяльності — фірми, асоціації, СП, ПП, редакції газет і журналів, поліграфічні підприємства, НДІ та ін. [6]. На нашу думку, така типологія є цілком вмотивованою і відповідає реаліям сучасного видавничого ринку.

Упродовж 90-х рр. минулого століття у дечому відновилися традиції книговидавничої справи періоду Української Народної Республіки, коли серйозно налаштовані видавничі структури функціонували не лише в обласних, а й у районних центрах. При цьому дослідниця вказує на діяльність видавничо-поліграфічної фірми «Абетка» (Кам'янець-Подільський), «Відродження» (Дрогобич), «Вік» (Коломия) та ін. [6]. Проте сьогодні, в умовах економічної кризи, регіональні видавництва переживають нелегкі часи, до прикладу, назване «Відродження» розмістило на своєму сайті прохання до всіх зацікавлених меценатів фінансово допомогти покрити борги за підготовку та друк книжок, а також в окремій таблиці видавництво показало падіння продажу друкованої продукції, починаючи з 2009 р. [5].

Отож, маючи загальну кількість суб'єктів видавничого ринку в сучасній Україні та виокремивши деякі тенденції, розглянемо

послідовно основні проблеми, з якими зіштовхуються видавці з часу проголошення незалежності України.

Законодавчі проблеми. Дослідник М. Тимошик, автор кільканадцяти статей з питань юридичної неврегульованості українського видавничого ринку, в першу чергу виділяє Закон України, який координує видавничий ринок в Україні, — «Про видавничу справу» (1997 р.), що неодноразово доповнювався Верховною Радою України. На думку науковців, цей закон не допомагає вирішувати реальних проблем українських видавців. Уже в статті 3 цього Закону, крім десятка інших цілей видавничої справи, названо й такі: «сприяння національно-культурному розвитку українського народу шляхом збільшення загальної кількості тиражів, обсягів та розширення тематичного спрямування українського книговидавництва; забезпечення доступу українського суспільства до загальнолюдських цінностей шляхом перекладу державною мовою кращих здобутків світової літератури, науки тощо; здійснення книговидавництва російською мовою для забезпечення культурних потреб російського населення в Україні з урахуванням імпорту друкованої продукції; здійснення книговидавництва мовами інших національних меншин в Україні...» [4]. Витяг із Закону вказує на особливе місце видань російською мовою, які, за статистикою, займають немалу частку на видавничому ринку.

За даними Книжкової палати України, 2012 р. випуск видавничої продукції, зокрема книг і брошур українською мовою, становив 26 036 друк. од. загальним накладом 62120,5 пр., а російською — 7 034 друк. од. загальним накладом 26544,9 пр. [2]. Зважаючи на прийняття Закону України про регіональні мови, підтримка видань російською мовою збільшилася. У «видавничому» законі містяться й інші юридичні аспекти, які в дечому суперечать задекларованій підтримці національного книговидавництва. Дослідники вказують на те, що, крім цього Закону, після 1997 р. не було прийнято жодного юридичного документа на рівні Верховної Ради, який би посилив національне книговидавництво в незалежній Україні.

Економічні проблеми. Вони нерозривно пов'язані із мінімальним юридичним «зміцненням» українського видавця. Достатньо промовистим є такий факт, що українські підприємства практично не забезпечують папером національного книговидавця, а від часу

проголошення незалежності російський папір був дешевим і водночас доступнішим для національних видавництв. Тепер на ринку, як свідчить журналістське розслідування в журналі «Країна», з'явився дешевий китайський папір [11, с. 38]. Окрім малої кількості виробництва свого паперу, національний книговидавець поборює труднощі із оподаткуванням. Якщо в багатьох цивілізованих країнах національна книга звільнена від оподаткування, то до 2011 р. в Україні на книгу та іншу друковану продукцію припадало 20 % ПДВ. Навіть з часу його скасування видавці в Україні не відчули полегшення.

В. Гутковський, один з керівників успішної видавничої організації «Літературна агенція “Піраміда”», у коментарі львівському інтернет-виданню «Львівський портал» зазначає: «На сьогодні діє закон про підтримку українського книговидання, де український видавець звільнений від ПДВ і від податку з доходу до 2015 року. На сьогодні видавництво «Піраміда» не платить ні ПДВ, ні податок з доходу. Нещодавно з'явився закон про національний культурний продукт, який мене не те що обурило, а поставив перед фактом взагалі покинути книговидавничу галузь... Два роки тому у мене у видавництві працювало 40 чоловік, на сьогодні — 20! ... Постає питання, чи працювали якісь фахівці видавничої галузі над тим законом? — жоден! Те, що сьогодні відбувається, — воно відбувається для того, щоби поставити книговидавничу галузь на коліна» [1]. Такий емоційний коментар є об'єктивною реакцією видавця на законодавчі та економічні реалії в нашій державі.

За повідомленням сайту Zaxid.net, президент Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів Олександр Афонін у лютому 2012 р. заявив, що Україна впевнено посіла останній рядок в обсягах виробництва книжок у Європі. Навіть з урахуванням підручників, навчальних посібників, а також видань відомств і міністерств на одного українця припадає трохи менше однієї надрукованої книги за рік. Якщо в Україні щорічно випускається близько 20 тисяч назв видань, то в Німеччині, наприклад, ця цифра становить близько 100 тисяч. За даними Біржевого союзу німецької книготоргівлі, німці щороку витрачають на книжки близько 9,7 мільярда євро, в той час як українці купують книжок лише на 380 тис. євро. Зазвичай продається від 5 до 25 тис. книжок популярного автора на рік. У Німеччині кількість придбаних примірників

бестселера може сягати мільйона. Сайт Zaxid.net посилається на думку менеджера книгарні «Є» Ігоря Зарудка, який однією з головних причин такої ситуації називає те, що українці мають мало грошей для купівлі книжок. Ті громадяни, в яких є гроші, книг не читають або читають у дуже малих кількостях, — зазначає експерт [8].

До слова, європейські експерти неодноразово давали пропозиції українському уряду з метою захисту національного книговидання. 1996 р. у Києві проходила Міжнародна конференція «Законодавство в світі книги: шляхи реалізації в Україні рекомендацій Ради Європи», на якій було озвучено конкретні поради щодо виходу із кризового стану національного книговидання. На законодавчому рівні, зазначили експерти, треба визнати книгу як явище культури, а вже потім — як предмет матеріального виробництва; впровадити нульову ставку ПДВ і спростити процес оподаткування книги в цілому [12, с. 467].

Культурологічні проблеми. Для розкриття цих проблем скористаємося з даних Книжкової палати України. На жовтень 2013 р., беручи за основу критерій цільового призначення, видано: наукових видань — 2 313 друк. од. тиражем 698,5 тис. пр.; науково-популярних видань — 477 друк. од. тиражем 915,7 тис. пр.; офіційних видань — 492 друк. од. тиражем 204,5 тис. пр.; навчальних та методичних видань — 3613 друк. од. тиражем 13413,9 тис. пр.; літературно-художніх видань — 1696 друк. од. тиражем 4660,8 тис. пр.; видань для дітей та юнацтва — 902 друк. од. тиражем 2 690 тис. пр. [3].

Як впливає з цієї офіційної інформації, сучасний видавець сьогодні найбільше зорієнтований на продукування навчальної та методичної літератури, далі потреби ринку визначаються науковими виданнями, немала частка належить літературно-художнім виданням і виданням для дітей та юнацтва. Без сумніву, такий розподіл за тематичними нішами зумовлений тим, що в Україні існує велика кількість навчальних закладів і, отже, є потреба у забезпеченні навчального процесу відповідною літературою.

Якість такої літератури — це тема іншого дослідження, у рамках нашої статті ми звертаємо увагу на те, що гонитва за дипломом вищої школи не є позитивним явищем українського суспільства. Водночас інтерес читацької аудиторії до літературно-художніх видань та дитячої літератури свідчить про зрілість українського

читача у формуванні себе як особи з широким світоглядом. Більше того, український читач хоче купувати книги у цивілізованих місцях продажу, як показало опитування напередодні Форуму видавців у Львові.

Дослідження М. Тимошика та І. Копистинської показують, що читацькі запити від часу проголошення незалежності і до початку 2000-х рр. були зовсім іншими. Тривалий час на першому місці за кількістю назв домінували книги двох таких протилежних за тематикою напрямів, як «еротика» та «історія». З одного боку, на думку М. Тимошика, існувало читацьке зацікавлення різними «амазонками», «анжеліками», а з іншого — виник попит на ще до недавня заборонені твори українських громадських та політичних діячів М. Костомарова, М. Грушевського, М. Аркаса, І. Огієнка та ін. Згодом читацькі запити були спрямовані на літературу, яка розкривала злочини комуністичного режиму: репресії, заслання, голодомори тощо. Переситившись цією «важкою» історичною тематикою, у середині 1990-х рр. значна читацька аудиторія почала купувати твори класиків детективного жанру. На зміну їм прийшли романи жахів та література легких жанрів, які пізніше доповнювалися кримінально-бандитською тематикою сучасних авторів та фантастикою. З другої половини 90-х рр. ХХ ст. ці видання почали витіснятися діловою літературою ринкової тематики (право, економіка, фінанси, менеджмент та ін.), згодом — літературою з вивчення іноземних мов, комп'ютерної тематики, довідниками, словниками [12, с. 472-474]. До подібних висновків дійшла у своєму дослідженні І. Копистинська. На 2003 р. науковець виділяє п'ять розділів літератури: видання ділового змісту (право, економіка, менеджмент, комп'ютерна та ділова іноземна література); художня література (традиційні та масові жанри); навчальні видання; дитячі книги; езотерична та психологічна і парапсихологічна література [6]. Як бачимо, впродовж 2003–2013 рр. читацькі запити суттєво змінювалися.

Незважаючи на те, що тематичний діапазон книжкового ринку розширився, з'явилися й негативні тенденції. І. Копистинська акцентує: затяжна видавнича криза негативно позначилася на розвитку і випуску художньої та наукової літератури. Відповідно російськомовна книжка домінує в цій тематичній ніші. На сайті

textu.org.ua у жовтні 2013 р. опубліковано статтю про труднощі українськомовного перекладу. Згідно з проведеними дослідженнями, українською перекладено лише 27 із 100 найкращих романів сучасності. Найдовше — 89 років — чекав українського перекладу роман «Портрет митця замолоду» Джеймса Джойса — написаний у 1916-му, українською вийшов аж 2005 р. (перекладач — Мар'яна Прокопович, видавництво «ВНТЛ-Класика»). Найшвидше з перелічених творів — через два роки після виходу — отримала український переклад «Animal Farm» Джорджа Орвелла. Цікаво, що українське видання було першим перекладом оповідання-антиутопії іноземною мовою. Більше того, сам Орвелл, відмовившись від гонорарів, дав згоду на переклад і навіть фінансово сприяв друку книги українською мовою, — зазначено у повідомленні названого сайту [13].

Окрім перекладу українською мовою, національні книговидавці відзначають також проблему низького рівня читабельності українських громадян, і це частково пов'язано з низькою купівельною спроможністю. «Більше половини (51 %) дорослих українців прочитали хоча б одну книгу протягом останніх трьох місяців, а 30 % — придбали. При цьому за останні сім років частка покупців книг значно знизилася: у вересні 2006 року їхня частка становила 42 %. Такими є дані дослідження GfK Ukraine, представленого на Форумі видавців у Львові», — повідомила газета «Дзеркало тижня» [9].

Водночас О. Афонін вважає, що реанімувати треба не книговидавничу галузь, а українського читача і створити у суспільстві такі умови, щоб відновити читання на різних рівнях. Він посилається на досвід європейських країн: «В державі не популяризують необхідності читання задля підвищення рівня освіченості, загальної культури, професійної підготовки. Свого часу тривогу забили лідери європейських країн: збереження потенціалу нації залежить від того, як вона багато читає. Тому в Англії, Німеччині, Франції були прийняті спеціальні програми популяризації читання, особливу увагу приділили молоді та дітям» [7].

Серйозним конкурентом для сучасних видавців України є новітнє медіа — Інтернет. За останніми соціологічними дослідженнями, вже більше 50 % українців користуються глобальною Мережею, і таким чином друковані видання відходять на другий план у тих громадян, які могли б стати їх потенційними покупцями.

Отже, видавнича система незалежної України від самого початку переживає непрості процеси становлення у зв'язку із руйнацією попередньої ідеологічної епохи. Упродовж 22 років на видавничому ринку з'явилися нові форми власності видавництва (приватні, спільні, колективні), видавничі організації почали серйозно вивчати читацькі запити і враховувати специфіку аудиторії. Водночас, як свідчить статистика простежується значна частка видань російською мовою на книжковому ринку, які певним чином впливають на політику держави щодо т. зв. регіональних мов. Серед основних проблем національного книговидання ми виділили такі: недостатня законодавча база для видань українською мовою, високе оподаткування і мінімальне втручання держави у розвиток книги як явища культури, низька читабельність українських громадян, «наступ» електронних медіа на друковані видання та ін.

Однак, дослідження проблеми національного книговидання продовжується. У більшості європейських країн, демократичні цінності яких Українська держава лише декларативно озвучує, національна книга є захищена, а пересічний громадянин достатньо забезпечений виданнями рідною мовою і вважає книгу інтелектуальною інвестицією. Тож українське суспільство не повинно залишатися байдужим до цих проблем і має підтримувати та популяризувати національні видання заради збереження історії, культури, традицій.

1. Василь Гутковський, гендиректор ЛА «Піраміда», про те, що закон про національний культурний продукт вимошує для книговидництва дорогу в пекло [Електронний ресурс] // Коментарі : Львівський портал. — Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/exclusive/2011/07/21/160429.html>. — Назва з екрана.
2. Випуск видавничої продукції в 2012 році [Електронний ресурс] // Вісник Книжкової палати України. — Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika_2012.htm. — Назва з екрана.
3. Випуск книг і брошур за цільовим призначенням. Книжкова палата України [Електронний ресурс] // Вісник Книжкової палати України. — Режим доступу: <http://www.ukrbook.net/>. — Назва з екрана.
4. Закон України «Про видавничу справу» [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/anot/318/97-%D0%B2%D1%80>. — Назва з екрана.

5. Звернення до меценатів та спонсорів [Електронний ресурс] // Сайт видавництва «Відродження». — Режим доступу: <http://www.vidrozhzenia.org.ua/>. — Назва з екрана.
6. *Копистинська І. М.* Тенденції сучасного вітчизняного книговидання: організаційний, тематичний та рекламно-промоційний аспекти (1991–2003 рр.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» [Електронний ресурс] / *Копистинська Ірина Михайлівна*; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. — Київ, 2004. — С. 52-150. — Режим доступу: studmed.ru/download/c7952e7ef9d/. — Назва з екрана.
7. *Мельник О.* Реанімувати треба не видавничу справу, а... читача [Електронний ресурс] / *О. Мельник* // Урядовий кур'єр. — 2012. — 22 верес. — Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/reanimuvati-treba-ne-vidavnichu-spravu-chitacha/>. — Назва з екрана.
8. На одного українця припадає менше однієї друкованої книги на рік [Електронний ресурс] // *Zaxid.net*. — Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?na_odnogo_ukrayintsya_pripadaye_m_. — Назва з екрана.
9. Соціологи виявили серед українців 50 % активних читачів книг [Електронний ресурс] // *Дзеркало тижня*. — 2013. — 13 верес. — Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/sociologi-viyavili-sered-ukrayinciv-50-aktivnih-chitachiv-knig-128357_.html. — Назва з екрана.
10. Станом на 01.10.2013 р. до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 5 482 суб'єкти видавничої справи [Електронний ресурс] // Державний комітет телебачення і радіомовлення України. — Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=108138&cat_id=97933. — Назва з екрана.
11. *Стрижак А.* Міністерство культури на мільйон гривень замовило книги видавництву, розташованому на горіщі / *Аліна Стрижак* // *Країна*. — 2013. — № 43. — С. 38-44.
12. *Тимошик М. С.* Історія видавничої справи : підручник / *М. С. Тимошик*. — Київ : Наша культура і наука, 2003. — 496 с.
13. Труднощі перекладу. Українською перекладено лише 27 із 100 найкращих романів сучасності [Електронний ресурс] // *Тексти.org.ua*. — Режим доступу: [http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/49332/Trudnoshhi_perekladu_Ukrajinskoju_perekladeno_lyshe_27_iz_](http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/49332/Trudnoshhi_perekladu_Ukrajinskoju_perekladeno_lyshe_27_iz_100). — Назва з екрана.